НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПАВЛА ТИЧИНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ІСТОРИКІВ ПЕДАГОГІКИ

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 2

Умань – 2013

ISSN 2307-4833
Ìstoriko-pedagogìčnij al'manah
Ìstor.-pedagog. al'm.

Історико-педагогічний альманах. Випуск ІІ. Виходить 2 рази на рік. Заснований у 2004 р.

Засновники: Академія педагогічних наук України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Всеукраїнська асоціація істориків педагогіки.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 9073, зареєстровано 18.08.2004 р. Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.

Історико-педагогічний альманах входить до нового Переліку наукових фахових видань ВАК України (Бюлетень ВАК України № 1, 2010 р.), публікації в яких зараховуються як наукові при захисті кандидатських і докторських дисертацій.

Головний редактор:
Ольга Сухомлинська – доктор пед. наук, професор, дійсний член НАПН України.

Редакційна колегія:
Лариса Березівська – доктор пед. наук, професор, Олена Біда – доктор пед. наук, професор, Тетяна Завгородня – доктор пед. наук, професор, Іван Зайченко – доктор пед. наук, професор, Світлана Золотухіна – доктор пед. наук, професор, Олександр Коберник – доктор пед. наук, професор, Михайло Мартинюк – доктор пед. наук, професор, Наталя Побірченко – доктор пед. наук, професор ***(заступник головного редактора)***, Валентина Федяєва – доктор пед. наук, професор.

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
протокол № 4 від 25 листопада 2013 р.

Адреси редакцій: 04053, Київ, вул. Артема, 52-а, Національна академія педагогічних наук України. Відділення теорії та історії педагогіки. До «Історико-педагогічного альманаху».
Тел.: (044) 211-94-63
Тел./факс: (044) 226-31-80
E-mail: into@apsu.org.ua

20300, м. Умань, вул. Садова, 2, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. До «Історико-педагогічного альманаху».
Тел.: (04744) 5-20-92
Тел./факс: (04744) 3-45-82
E-mail: red_viddil@mail.ru

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№2'2013

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Віра Вихрущ, Людмила Ковальчук. Розумова перевтома як наукова проблема в контексті шкільної дієтетики та дидактики кінця XIX – початку XX століття **4**
Олена Кірдан. Погляди професорів університетів на проблему управління вищими навчальними закладами Російської імперії (початок XX століття) **11**
Роман Поліщук. Фізичне здоров'я як проблема в історії класичної західноєвропейської педагогічної думки **16**
Ірина Федосова. Методологічне забезпечення дослідження історії розвитку вищої інженерно-технічної освіти **21**

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ В ОСОБАХ

Наталія Богданець-Білоскаленко. Проблема нової української школи у працях Я. Чепіги **27**
Інна Гончар. Концепція морального виховання К. Вентцеля: філософський та педагогічний аспект **32**

ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Зінаїда Гіптерс. Роль виставок в економічній освіті дітей і дорослих на західноукраїнських землях XIX – першої половини XX століть **38**
Наталія Гончаренко. Реальні навчальні заклади в системі середньої освіти Російської імперії (друга пол. XIX – початок XX століття) **46**
Сергій Татаринов. Взаємовідносини земських установ та церковно-приходських шкіл Бахмутського повіту в XIX – на початку XX ст. **57**

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Ірина Білецька. Становлення іншомовної освіти в США (XVI–XIX століття) **66**
Оксана Кравченко. Культурно-просвітницька діяльність театральних студій Пролеткульту **72**
Роман Пахолок. Особливості організації середньої ланки чоловічої освіти у західноукраїнських гімназіях (XIX – перша третина XX ст.) **79**
Ірина Пєтухова. Застосування методів психолого-педагогічної діагностики в установах соціального виховання **89**

МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА

Уставь С.-Петербургского и Московского обществ грамотности 12-го марта 1896 года (До історії перших товариств грамотності: Московського та С.-Петербурзького. **Публікація Людмили Войтової**) **93**
Положение об учебных округах Министерства народного просвещения (25 июня 1835 г.) (Про попечительські ради як органи державно-громадського управління навчальними закладами. **Публікація Оксани Герасименко**) **99**

ІНФОРМАЦІЯ

Анотації **103**
Наші автори **113**
До відома індивідуальних передплатників **114**

Ірина Пєтухова

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ В УСТАНОВАХ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Інноваційний розвиток вітчизняної системи освіти супроводжується пошуком нових форм та методів організації навчально-виховного процесу в закладах освіти, що актуалізує ретроспективний аналіз надбань минулого з метою виявлення та врахування позитивного досвіду, осмислення сучасних змін, визначення освітніх векторів. Так, соціально-економічні, політичні та культурні особливості України 20-х рр. XX ст. зумовили особливу організацію системи соціального виховання як невід'ємної складової формування «соціалістичної людини». Суспільно-політичний стан країни, зумовлений наслідками першої світової війни, впровадженням непу, призвів до різкого зменшення дорослого населення України й збільшення кількості дітей-сиріт, малолітніх правопорушників. Опіка над ними була покладена на Наркомос УСРР, який розв'язував завдання безпритульності через відкриття установ соціального виховання, у межах роботи яких знайшли широке застосування методи психолого-педагогічної діагностики та тести зокрема.

Історіографічний аналіз проблеми показав, що дослідження особливостей функціонування освітніх установ у 20–30-х рр. XX ст. були предметом вивчення Н. Антонець, Л. Березівської, Н. Дічек, С. Лободи, О. Петренко, О. Пометун, О. Сухомлинської, Т. Філімонової та інших. Проте праці цих істориків педагогіки не дали комплексного уявлення про практику застосовування методів діагностики особистості у навчально-виховних закладах. Метою нашої статті є аналіз використання методів психолого-педагогічної діагностики у практичній роботі установ соціального виховання у 20–30 рр. XX століття.

Початком активного впровадження тестів у практику освітніх закладів уважається початок XX століття, коли вітчизняні дослідники (А. Володимирський, І. Сікорський, В. Кащенко, О. Лазурський, М. Ланге, Г. Россолімо та ін.) почали втілювати нові ідеї до експериментального оцінювання (А. Біне, Г. Еббінгауз, С. Кортіс, Е. Мейман, Санте-де Санктіс та ін.) у практику освітніх установ. Систематичні дослідження рівня сформованості психічних процесів у дітей шкільного віку вимірювалися у лабораторії експериментальної психології (м. Санкт-Петербург) та науково-практичних лабораторіях, створених при вищих навчальних закладах у Харкові (1880), Одесі (1895), Києві (1895), Львові (1900). Діагностикою розумових здібностей та відхилень займалися: Лікувально-педагогічний інститут для розумово-відсталих і нервових дітей (м. Київ), санаторій-школа для дефективних дітей (м. Москва). У межах даних установ використовувалися як запозичені (тест Біне-Сімона, тест Санте-де-Санктіса), так і вітчизняні (атлас Ф. Рибакова, таблиці О. Нечаєва, метод А. Бернштейна, короткий метод розумової відсталості Г. Россолімо, психологічні профілі Г. Россолімо) методи діагностики. Вивчення зарубіжної теорії і практики (П. Наторп, Р. Зейдель, Д. Дьюї, К. Кершенштейнер та ін.) сприяло також активізації самостійної творчої праці радянських педагогів з вивчення особливостей формування колективу, сприятливих умов соціалізації дитини, її індивідуального розвитку.

Система соціального виховання в Україні на початку 20-х рр. XX ст. охоплювала дітей віком 4–15 років, була спрямована на навчання дітей читанню, письму, рахунку, формування у них умінь орієнтуватися у трудовій діяльності, активної громадянської позиції [8, с. 11]. Формами організації системи соціального виховання були: дитячий садок, майданчик, семирічна школа, дитячий будинок. Дослідна ж робота з питань навчання і виховання молодого покоління проводилася у дослідно-педологічних станціях, лікарсько-педологічних кабінетах, установах для «дефективних» дітей.

Дослідно-педологічні станції мали на меті вивчення нервово-психічного стану дітей, проведення обстеження «дефективного дитинства», надання лікарсько-педагогічних консультацій, розробку методик навчально-виховної роботи в спеціалізованих установах, підготовку кадрів соціального виховання. Аналіз архівних джерел дозволяє стверджувати, що в Україні існувало чотири станції: Дніпропетровська (Е. Бабицька, М. Брук, І. Левінсон, М. Левіт, Л. Можаровська, В. Розенберг, К. Тихонович, Л. Яновський); Київ-

ська (Г. Баршиполець, Ю. Буркгарт, А. Володимирський, Д. Дударенко, Г. Костюк, В. Крашеніков, Р. Ліберфарб, В. Помагайба, С. Чавдаров); Одеська (П. Гудзь, В. Дем'яненко, Д. Елькін, Ф. Жолудь, П. Коваль, Е. Краснопольський, В. Терлецький); Харківська (М. Герасимович, Т. Міткалів, П. Волобуїв, О. Залужний, О. Заріцька, І. Майстренко, О. Мухіна, В. Протопопов, І. Соколянський).

Основними завданнями даних установ були: планомірні спостереження й експерименти; систематизація педагогічних матеріалів, отриманих на конференціях, лекціях, у музеях; публікації в періодичних виданнях («Народний учитель», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», «Радянська освіта», «Шлях освіти»); переклади фахових іноземних праць; розробка та апробація власних тестів; тестування українських школярів за затвердженими вітчизняними та зарубіжними методиками; удосконалення вже існуючих методів діагностики; моніторинг успішності учнів; консультативна та просвітницька діяльність [7, с. 341].

За досвідно-педологічними станціями закріплювалися опорні школи, в яких безпосередньо здійснювалася апробація нових методик і з метою подальшого масового застосування. Кожна школа мала відповідального куратора, працівника досвідно-педологічної станції, в обов'язки якого входив супровід навчально-виховного процесу, здійснення моніторингу шкільних досягнень учнів увіреної йому школи.

Лікарсько-педагогічні кабінети здійснювали дослідження дітей із аномаліями в психічному розвитку з метою оперативного виявлення відхилень та спрямування дитини для подальшого навчання до відповідних спеціалізованих установ. Зазвичай, медико-педагогічне обстеження здійснювалося через заповнення листа індивідуального обстеження; збір анамнезу; отримання інформації про: особливості життя в родині та поза її межами, спадковість, соціальний статус, політичну надійність, нервову систему, логічне мислення (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування), орієнтування в просторі, часі, морально-правову сферу (інтереси, ідеали) дитини. У своїй роботі лікарі та педологи використовували тести Біне-Сімона, О. Лазурського, О. Нечаєва, Санте-де-Санктіса, Ф. Рибакова, Г. Россолімо та інших.

Так, Дніпропетровський лікарсько-педагогічний кабінет спеціалізувався на вивченні структури дитячої особистості. Харківський – здійснював аналіз «дефективного» дитинства в колекторах, де «представлені всі види дефективності й все різнобарв'я аномалій характерів з усіма можливими індивідуальними відхиленнями». Одеський – класифікував нормальних та «дефективних» дітей за їх психо-нервовим станом на основі отриманого фактологічного матеріалу при дослідженні особливостей дитячої творчості та поведінки. Київський надавав перевагу дослідженням особливостей підліткового віку як такого, що є пріоритетним у формуванні суспільно спрямованої поведінки [6, арк. 13].

Київський кабінет індивідуальної педагогіки розв'язував питання нервово-психічної гігієни дитинства; діагностики дітей, що «випадали» з колективу. Організовувалися лікарсько-педагогічні консультації вихователям, батькам. Здійснювалася розробка, вдосконалення навчально-виховних методів, підготовка та підвищення кваліфікації педагогів у закладах дефективного дитинства, проводилася профілактична робота з широкими верствами населення стосовно питання культурного оздоровлення дитинства.

Так, у 1927 році Київським кабінетом індивідуальної педагогіки було організовано дослідження дітей в дитячих будинках та перших трьох групах трудової школи м. Києва. За результатами дослідження було встановлено, що в дитбудинках виявилося «різко відсталих» – 4,5 % дітей, «заїк» – 2 %, «енуретиків» – 9 %, «важких щодо виховання» – 8 %. У трудовій школі на 11000 дітей перших трьох груп припало 1070 другорічників, причому найбільше їх знаходилося у третіх групах [2, с. 145].

Центральною ідеєю науково-практичних установ досліджуваного періоду була діагностика, класифікація, розробка методів та прийомів дослідження дитячої «дефективності». Дефективними (термін, широко використовуваний у 1920–1930 рр. XX ст.) – називали дітей з тими чи іншими відхиленнями від нормального психологічного чи фізіологічного рівня розвитку, які потребували спеціального виховання й навчання у спеціально створених умовах. В основу відхилень було покладено уроджені чи набуті дефекти. Диференціацію вихованців здійснювали за: педагогічною «дефективністю» («важкі» та «розумово відсталі»); моральною «дефективністю» (малолітні правопорушники); фізичною «дефективністю» (сліпі, глухонімі тощо).

Однією з установ, у якій розв'язувалася проблема «дефективного» дитинства, був Одеський краєвий колектор, створений у 1919 році як допоміжна установа науково-дослідної кафедри педології. Він займався питаннями класифікації дитячої «дефективності», розробкою методів виховання й навчання різних категорій дітей, дослідженням факторів біологічного й соціального розвитку, систематизацією психологічних даних

про дітей (коло інтересів, соціально-етичні навички, недержання сечі, сексуальні ненормальності), тестуванням шкільної успішності, діагностикою рівня загальної обдарованості [4, с. 149].

Суспільно-економічна ситуація, в якій опинилася країна у 20-х рр. XX ст., призвела до збільшення кількості безпритульних дітей, дітей-сиріт, малолітніх правопорушників (близько 1,5 мільйона), які спрямовувалися до дитячих будинків. Їх приймали по клопотанню відділу освіти за наявності метричної довідки та анкети-характеристики із даними педологічного обстеження. Анкета містила наступну інформацію:

1. Орієнтовні відомості про неповнолітнього (прізвище, ім'я, по-батькові, дата народження, місце народження, національність, соціальний стан батьків, місце проживання до того, як потрапив до установи, осіб, що направили);

2. Відомості про родину (прізвище, ім'я, по-батькові обох батьків, матеріальний стан, професія, освіта батьків, наявність судимості, спадковість: алкоголізм, наркотики, сифіліс, самогубство, нервові та психічні захворювання, наявність родичів, взаємовідносини в сім'ї);

3. Особливості попереднього виховання (скільки часу мешкав у родині, в яких умовах, у яких установах перебував, в яких містах, чому опинився на вулиці, з якого віку почав працювати, чи палить, якщо так, то з якого віку, чи хворів на венеричні захворювання);

4. Аналіз скоєного правопорушення (причини, що штовхнули на злочин, у чому звинувачувався, чи визнавав себе винним, що розповідав про свої правопорушення);

5. Індивідуальні особливості вихованця:

- зовнішній вигляд;
- міміка та жестикуляція;
- хода;
- емоційна сфера: переважний настрій, афекти, нав'язливі думки;
- органічні чуття: гастричний комплекс, сексуальний комплекс, паління, наркотики, сон;
- соціально-етичні складові: статус у колективі, ставлення до родини, вихователів, тварин, природи, речей;
- ставлення до праці у школі, майстерні, клубі;
- ставлення до громадського та суспільно-політичного життя: самообслуговування, самоврядування;
- розумова сфера: увага, пам'ять, фантазії, свідомість, мова;
- формальні знання з: мови, арифметики, суспільствознавства, природознавства.

Результати педологічного обстеження дозволяли отримати цілісну характеристику неповнолітнього правопорушника, оскільки поряд із біографічними даними подавалися результати тестів розумової сфери та наявних знань із основних навчальних дисциплін. Така характеристика допомагала педагогові ефективно здійснювати психолого-педагогічний корекційний уплив на особистість дитини. Висновки та аналіз педологічної характеристики дитини опиралися на відомості про її фізичний стан, динаміку працездатності, особливості світогляду, можливість пристосовуватися до умов навколишнього середовища, аналіз причин відхилення від норми.

На початку 1920-х рр. в галузі соціального виховання УСРР актуальності набула проблема створення дитячих містечок. Неабияку цінність для нашого дослідження має досвід вивчення індивідуальних особливостей дітей у Київському дитячому містечку ім. В. Леніна, організованому 17 червня 1923 р. як експериментальна база для дитячої трудової інтернаціональної комуни, де застосовувалися найновіші форми виховання і навчання. Для здійснення науково-експериментальних завдань при містечку було створено антропологічний та експериментально-педологічний кабінети.

Аналіз збірних карток обстеження вихованців та особистих карток за 1927–1930 рр. дозволяє зробити висновок про те, що фахівцями дитячого містечка здійснювалося комплексне педологічне вивчення індивідуальності вихованців. Так, на основі біографічного методу визначався соціальний профіль вихованців (сімейний стан, матеріальний стан, спадковість, комплекс дитячих захворювань); планомірні спостереження дозволяли визначити особливості фізичного розвитку та біологічного віку (в разі відсутності відповідних документів) дитини. Емоційна та інтелектуальна сфери досліджувалися на основі тестів А. Біне, Г. Россолімо. Динаміка працездатності та особливості поведінки вихованця діагностувалися за допомогою тесту пластинок А. Володимирського, який дозволяв визначити звичний алгоритм та особливості роботи «розумово відсталої» дитини [3].

Таким чином, у педагогічній практиці досліджуваного періоду тести використовувалися як допоміжний метод дослідження особистості та колективу в межах установ соціального виховання з метою отримання повної інформації про особистість дитини задля здійснення на неї ефективного педагогічного впливу та спрямування до відповідного навчально-виховного закладу. Після виходу Постанови Наркомосу «Про педологічні перекручення в системі Наркомосу» від 4 липня 1936 р. використання тестів було публічно

розкритиковано та заборонено, тож у навчально-виховних закладах тестування як метод психолого-педагогічної діагностики надалі не застосовувалося. До перспектив подальших наукових розвідок відносимо аналіз методів діагностики особливостей індивідуального рівня розвитку, сформованості психічних процесів та навчальних досягнення, які використовували у своїй практиці фахівці даних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звіти Дніпропетровської, Київської, Одеської та Харківської досвідно-педологічних станцій про їхню роботу за 1930–1931 рік та плани роботи на 1931–1932 рік // Центральний державний архів вищих органів влади управління, ф. 166, оп. 7, спр. 429 на 101 арк.
2. Кабінет індивідуальної педагогіки в Києві // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 144–147.
3. Личные карточки воспитанников за 1927–1930 гг. // Державний архів м. Києва, р – 318, оп. 1, спр. 109 а. на 275 аркушах.
4. Одеський краєвий колектор для дефективних дітей // Шлях освіти. – 1927. – № 10. – С. 147–152.
5. Особові справи вихованців за 1929 р. // Державний архів м. Києва, р – 161, оп. 1, спр. 43, на 20 аркушах
6. Протоколи засідань колегії відділу патологічного дитинства і лікарсько-педагогічного кабінету досвідної станції Головсоцвиху при Наркрмосі УРСР та листування з обласними інспекторами установ для дефективного дитинства про комплектування кадрами цих установ // Центральний державний архів вищих органів влади управління, ф. 166, оп. 2, спр. 1684 на 54 арк.
7. Робота Харківського кабінету соціальної педагогіки досвідно-педологічної станції // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1927. – № 3–4. – С. 340–347.
8. Ряппо Я. Система народної освіти на Україні / Я. Ряппо. – Харків, 1926. – 20 с.